

Materyalizm, Fenomenal Özne ve Ontolojik Statüsü*

Materialism, Phenomenal Subject and Its Ontological Status

MURAT ARICI

Necmettin Erbakan University

Received: 09.12.14 | Accepted: 19.12.14

Abstract: Phenomenal consciousness, which is philosophical mystery in a lot of ways, is one of the most central problems of contemporary philosophy of mind. In the analytic tradition, the materialist/physicalist approach has been the dominant approach to understanding the nature of phenomenal consciousness. The first thesis of this paper is that “phenomenal subject,” along with the qualitative character, is the other essential element of phenomenal consciousness. Based on this thesis, the paper aims to put forward and justify the following two claims about the ontological status of phenomenal subjects and the possible reactions of the materialist/physicalist thesis to this status: (1) Phenomenal subjects are not ontologically vacant; rather they substantially exist, and (2) this ontological substantiality causes materialism to face an inevitable dilemma: The substantial existence of phenomenal subjects either must be explained away in materialist/physicalist terms as it is attempted to in the case of other mental items, or the substantial existence in question must be denied. On both options, materialist view is closer to fail than to succeed.

Keywords: Phenomenal subject, self-consciousness, phenomenal consciousness, materialism, physicalism.

* Bu makale, *III. Ilgaz Felsefe Günleri Sempozyumu*'nda (Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı, 2013) sunulan bildirinin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş biçimidir.

1. Zihin-Bilinç-Fenomenal Bilinç

Fenomenal bilinç, bu gün çağdaş zihin felsefesinin en merkezi sorunlarından birisidir. Bu sorun üzerine kafa yoran felsefi çevrelerde hâkim yaklaşımın materyalist/fizikalist yaklaşım olduğu kolaylıkla söylenebilir. Pek tabii ki bu, gerek zihnin, gerek bilincin, gerekse fenomenal bilincin doğasına yönelik bu gün tatmin edici bir materyalist/fizikalist teoriye sahip olduğumuz anlamına gelmiyor. Aksine fizikalizm bir yandan köklü problemlerle yüzleşmeye devam ederken bir yandan da zihnin, bilincin ve fenomenal bilincin doğası hakkında insanoğlunun kavrayışı artmakta ve köklü sorunlara zorlu yenileri eklenmekte. Bu makalede materyalizmin yüzleşmesi gerektiğine inandığımız yeni bir problemi ortaya koymayı amaçlıyoruz. Fenomenal öznenin tözel ontolojik statüsü şeklinde betimleyebileceğimiz bu problemi yeterli bir şekilde izah edebilmek, hem materyalist projeye hem de bilinç ve fenomenal bilinç sorunsalına kapsamlı olmasa bile yeterli düzeyde bir giriş yapmakla mümkündür. O halde işe, materyalizm ve yüzleşmeye çalıştığı fenomenal bilincin doğasını açıklamakla başlamak oldukça yerinde olacaktır.

Denilebilir ki 21. yüzyılda materyalizmin pozitif bilimler aracılığıyla elde ettiği başarılar ve şu an geldiği nokta yadsınamayacak bir gerçek haline gelmiştir. Materyalizm ve özelde fizikalizm, bu gün neredeyse bütün doğa olaylarını fiziğin diliyle açıklayabilmektedir. “Doğada var olan her şey fizikeldir”, ya da “evrendeki her gerçek fiziksel bir gerçekliktir” ilkelere geçmiş yüzyıllara kıyasla daha itibarlı kabuller haline gelmiştir. Ne var ki insan bilincinin karmaşık doğası ve bu doğanın yüzyıllar boyu ortaya koyduğu muamma materyalizmin başarılarına hala meydan okumaya devam etmektedir. Bu gün modern bilim canlı organizmalar da dâhil sadece fiziksel nesnelerin doğasına dair aydınlatıcı keşiflerde bulunmamış, aynı zamanda bu materyal nesnelere vuku bulan elektriksellik, radyasyon, elektromanyetizma, yer çekimi ve benzeri gizemli fenomenleri de modern aklın anlayabileceği şekilde açıklama başarısı göstermiştir. Ne var ki, insan bilincine dair pek çok soru hala cevapsız durmaktadır: Nasıl oluyor da sadece vıcık vıcık bir materyal nesne olan beyin, bilinç gibi göz alıcı bir doğa olayına ev sahipliği yapabilmektedir? Varsayın ki insan biyolojisi hakkında çok az şey biliyorsunuz ve hayatınızda daha önce beynin anatomik yapısına veya fizyolojik işleyişine dair hiç bir görsel malzeme

görmediniz. Ve varsayın ki bir uzman size beyinde vuku bulan nöronsal aktiviteye dair bilgisayar ekranında bir beyin imajı gösterir ve ihtiyacınız olan yeterli nörofizyolojik bilgiyi verir. Yine de gördüğünüz o nöronsal aktivitenin nasıl oluyor da bilinç gibi göz alıcı bir fenomene eşlik ettiği hakkında en ufak bir fikriniz olmayacaktır. Hâlbuki aynı şeyi paralel bir bakış açısıyla örneğin su-H₂O ilişkisi konusunda söylemek mümkün değildir. H₂O moleküllerinin davranışı hakkında sınırlı ama alakalı miktarda bilgisi olan sıradan birisi bile büyük olasılıkla akışkanlık ve şeffaflık gibi suyun bir takım çıplak gözle görülen özelliklerini doğru olarak tahmin edebilecektir.

Yukarıdaki karşılaştırmanın özü Joseph Levine'in (1983, 1999 ve 2007) "açıklayıcılık gediği" (the explanatory gap) diye adlandırdığı bizim "fenomenal-fiziksel gedik" şeklinde ifade etmek istediğimiz bir terimle daha iyi anlatılabilir: Modern bilim ve çağdaş materyalist felsefe bu gün neredeyse doğadaki bütün nitelikleri materyalist/fizikalist bir dille açıklayabilmektedir. Yani aslında "su = H₂O" formülü, doğal bir maddeyi, yani suyu, fiziğin en temel ontolojik varlıklar listesindeki bir elementle eşitlemektedir (ki fizik ile burada fizik, kimya, astronomi, jeoloji gibi tüm fiziksel disiplinler ile tıp, zooloji, botanik, tarım gibi tüm biyoloji bilimleri kastedilmektedir). Aynı türden bir eşitlemeyi zihinsel bir öge için yaptığımız takdirde ise, örneğin "kırmızı imgesi = x nöronsal aktivitesi" şeklinde ifade ettiğimizde felsefi sezgilerimiz doğrudan çığnemektedir. Nasıl olur da tamamen zihinde var olabilen ve sadece birinci tekil şahıs perspektifinden gözlemlenebilen bir zihinsel öge, üçüncü tekil şahıs perspektifine de açık, objektif olarak da gözlemlenebilen bir nörolojik aktiviteyle bir ve aynı şey olabilir? Aynı soruyu "su = H₂O" eşitliği için sorduğumuzda soru anlamsızlaşırken "kırmızı imgesi = x nöronsal aktivitesi" eşitliğinde bu soru tümüyle anlamlı hale gelmektedir, çünkü felsefi sezgilerimizin onaylamadığı bir durum ortaya çıkmaktadır. İşte bu fenomenal-fiziksel gediği kapatamasa bile aynı gediği fiziğin terimleriyle açıklama sorumluluğu materyalist/fizikalist teoriye aittir. Ve maalesef en genelden özele doğru zihin-bilinç-fenomenal bilincin sebep olduğu bu fenomenal-fiziksel gediği materyalist/fizikalist yaklaşım, henüz ikna ediciliği kuvvetli bir teori ile açıklama başarısı gösterememiştir.

Burada fenomenal bilinci daha zorlu bir sorun kılan şey pek tabi ki

onun “zihinsel tecrübe” (experience) ile bağlantısıdır. Literatürde fenomenal bilinci anlatmak için “tecrübi karakter” (experiential character), “öznel his” (subjective feel), “ham duyuşsal his” (raw sensory feel) gibi değişik terimler kullanılmaktadır. Fakat Thomas Nagel’in “ne gibi/nasıl bir şeylik” şeklinde tercüme edilebilecek “what-it-is-likeness” ifadesi bunlardan en yaygın olarak kullanılanıdır (Nagel, 1974). Buna göre eğer bir varlık için, örneğin masamızın üstündeki kafeste öten kanarya için, “böyle bir kanarya olmak nasıl bir şey?” sorusu anlamlı ise, o varlık, yani o kanarya bilinçli bir varlıktır. Dolayısı ile “böyle bir masa olmak nasıl bir şey?” sorusu anlamlı olmadığı için önümdeki masa da bilinçli bir varlık değildir. Tüm bu ifadeler fenomenal bilinci tam olarak tarif etmese de—ve bir bakıma döngüsel de olsalar—fenomenal bilinci olan bir varlığı diğer varlık türlerinden ayırmaya yetmektedirler. Başka bir örnek vermek gerekirse, ben fenomenal bilinci olan bir varlığım fakat bu satırları klavyesinde yazdığım önümdeki bilgisayar böyle bir bilince sahip değil. Çünkü şu an ben, yazma eyleminin görsel, işitsel, dokunsal yönlerini tecrübe edebiliyorum. Keyifli olma, endişeli olma, üzüntülü ya da mutlu olma gibi değişik duygusal haller içinde olabiliyorum. Kahve içmeyi istemek, falancayı görmeyi dilemek gibi arzulara sahip olabiliyorum. Hâlbuki önümdeki bilgisayar tüm bu fenomenal niteliklerden, dolayısı ile fenomenal bilinçten yoksun. Dahası, bilgisayarım fenomenal olmayan herhangi bir bilince de sahip değil.

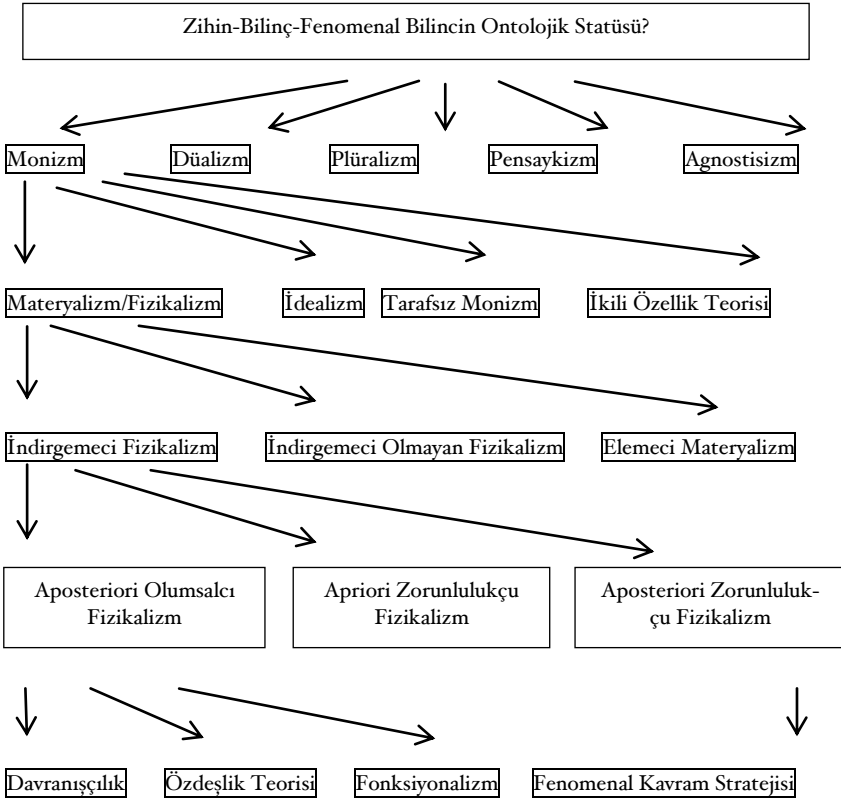
Düşünce akışını bir sonraki aşamaya taşımadan önce önemli bir noktaya, “canlı bilinci (creature consciousness)-statik durum bilinci (state consciousness)” ayırımına da değinmemiz gerekir. Çünkü fenomenal bilinç her ikisi için de ayrı ayrı düzlemlerde problematik bir durum arz eder. Az önce yukarıda değindiğimiz kanarya, masa ve bilgisayar örnekleri aslında fenomenal bilinci, canlı bilinci bağlamında tarif etmeye yarayan örneklerdir. Hâlbuki fenomenal olarak bilinçli olan bir varlığın belli bir *t* anında deneyimlediği statik zihinsel durumların her birinin bilinçlilik halinden bahsetmek de mümkün. Örneğin şu an benim, zihnimdeki pek çok statik durumu aynı anda deneyimlediğim söylenebilir. Önümdeki bilgisayar ekranının sunduğu görsel durumdan tutun, çevremdeki seslerin sebep olduğu işitsel durumlara, oturduğum sandalyenin verdiği dokunma hissine, akşam yemeği yeme arzusuna ve hafif bir telaş haline kadar pek

çok statik zihinsel durumu şu an aynı anda tecrübe ettiğim rahatlıkla söylenebilir. Fenomenal bilinci olan bir varlık olduğum için tüm bu statik zihinsel durumların da fenomenal olarak bilinçli olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

2. Materyalist/Fizikalist Yaklaşım

Analitik felsefe geleneğinde, hem disiplinler-arası çalışmalarda, hem de felsefi çalışmalarda fenomenal bilince materyalist/fizikalist bir açıklama getirme, yani onun doğasını ya da ontolojik yapısını “var olan her şey maddidir/fizikseldir” ilkesine bağlı kalarak izah etme çabası bize oldukça ciddi tezler sunmuştur. Aşağıda bu konuda üretilen tezlerin özet bir şemasını vermek yerinde olacaktır:

Yukarıdaki şemada materyalizm/fizikalizm başlığı altındaki bütün teorilerin temel savlarını burada tek tek inceleme imkânı bulunmamakta-

dır. Diyebiliriz ki bu teorilerin tamamı, zihin- bilinç-fenomenal bilinç üçlüsünün ya ontolojik olarak maddi/fiziksel olduğunu, ya da ontolojik yapısının fiziğin meşru saydığı terimlerle, yani sadece maddi/fiziksel olana atıfta bulunarak açıklanabileceğini savunmaktadırlar. Örneğin davranışçı teori zihnin ya da bilincin insan davranışlarından öte bir şey olmadığını iddia ederken özdeşlik teorisi beyinde her bir statik zihinsel duruma karşılık gelen statik fiziksel bir durum olduğunu ve aslında bu ikisinin özdeş (bir ve aynı) şey olduğunu savunmaktadır. Fonksiyonalizm ise bir adım daha ileri giderek statik zihinsel durumların beynin fonksiyonel durumlarından başka bir şey olmadığını iddia etmektedir.

Hâlihazırda materyalist/fizikalist teorilerden hiç birisinin geniş akademik çevreler tarafından benimsendiğini söylemek mümkün değildir. Hiç biri fenomenal-fiziksel gediği, vazgeçmemizin zor olduğu felsefi sezgileri tatmin edecek bir biçimde kapatma başarısı gösterememiştir. Ayrıca her birinin ortaya çıkardığı ek problemler de bu teorilerin kabul edilebilirliğini oldukça azaltmaktadır. Bu makale işte bu başarısızlığın derecesini artıran başka bir sorunu merkeze almaktadır. Girişte de değindiğimiz üzere makalenin yoğunlaştığı sorun, fenomenal-fiziksel gediği daha da girift hale getiren unsur, yani bizim “fenomenal özne” diye adlandırdığımız zihinsel ögedir. O halde şimdi fenomenal öznenin ontik yapısını ve bu yapının materyalizm için nasıl çetrefilli bir sorunsalı ortaya çıkardığını adım adım açıklayalım.

3. Fenomenal Özne ve Ontolojik Statüsü

En kaba ifadesiyle fenomenal özneyi “tecrübe eden” olarak tanımlayabiliriz. Eğer “tecrübe” şeklinde ifade ettiğimiz fenomenolojik olayı “tecrübe eden ↔ tecrübe ilişkisi (özne-fiil-nesne ilişkisi) ↔ tecrübe edilen şey” şeklinde üç temel ve zorunlu unsura ayırırsak rahatlıkla görebiliriz ki bilincin fenomenolojisi sadece “tecrübi niteliklerden” (qualia) oluşmuyor, aynı zamanda bir özne ve onun farkındalığını da içeriyor. Başka bir ifade ile fenomenal bilinç iki yönlü bir karaktere sahip: nitelişsellik ve öznellik (qualitativity ve subjectivity). Yani tecrübe eden fenomenal özneye vurgu yapmaksızın bilincin fenomenolojisinden bahsetmek mümkün gözüküyor. Başka bir ifade ile acı, sevinç, dondurma yeme arzusu, kırmızı imgesi gibi tecrübi nitelikler ancak bir fenomenal özneye bağımlı olarak var ola-

bilirler. Tecrübe eden bir özne olmaksızın etrafta uçuşan bir kırmızı imgesi tahayyül edilemez.

Fenomenal özne, fenomenal bilincin eğer bu denli temel bir ögesi ise kolaylıkla söylenebilir ki fenomenal-fiziksel gediğe sebep olan unsurlar arasında sadece tecrübi nitelikler değil, fenomenal özne de olmalıdır. Bu ikisi arasındaki özne-fil-nesne ilişkisi de ayrıca bu unsurlar arasında dile getirilmelidir. Hal böyle iken, çağdaş zihin felsefesinde materyalist düşünce üreten teorisyenlerin bilincin fenomenolojisi konusunda, neden sadece tecrübi nitelikleri merkeze aldıkları merak konusu olarak karşımıza çıkar. Bunun iki nedeni olabilir. Birincisi, çağdaş düşünürler üstü kapalı olarak fenomenal öznenin tecrübi niteliklerin içinde içkin olduğu varsayımını yapıyor olmalıdır. Onlara göre tecrübi niteliklerin ontolojisine materyalist/fizikalist bir açıklama getirildiğinde kendiliğinden fenomenal öznenin de ontolojisi açıklanmış olacaktır. İkincisi, Çağdaş materyalist zihin felsefecileri fenomenal öznenin sadece dilsel, formel ya da kavramsal bir varlık olduğuna, dolayısı ile tözel bir varlık olmadığına inanmaktadırlar. Takip eden paragraflarda bu iki varsayımın da yanlış olduğunu göstermeye çalışacağım. Bu da bizi doğal olarak materyalist/fizikalist teorilerin içinde bulunduğu çıkmazın fenomenal özne sebebiyle daha girift ve başa çıkılmaz olduğu sonucuna götürecektir.

Bir önceki bölümde fenomenal bilincin, canlı bilinci ve statik durum bilinci için ayrı ayrı düzlemlerde problem arz ettiğini söylemiştik. Burada statik zihinsel durumların bilinçliliği konusunda sormak istediğimiz soru şu: Zihnin bütün statik durumları bilinçli durumlar mıdır? Bu soru doğal olarak bilinci tanımlamayı gerektiriyor. Hâlbuki yukarıda da değindiğimiz üzere fenomenal bilincin döngüsel olmayan bir tanımını vermek oldukça zor. Ama yine de statik zihinsel durumlar için bilinçli olma haline teori öncesi bir anlam yükleyebiliriz. Statik zihinsel durum m için bilinçli olma halini “Özne S 'nin, m 'nin farkında olması” şeklinde tarif edebiliriz. Doğrusu bu tarif “bilinçli olmanın” şu an elimizde var olan gerçeğe en yakın yorumu olsa gerektir. Çünkü bu yorum şu an için felsefi sezgilerimizi en yüksek düzeyde tatmin eden bir yorum.

Bütün statik zihinsel durumlar bilinçli durumlar mıdır sorusuna geri dönecek olursak, cevabımız “hayır, değildir” olacaktır. Çünkü eldeki yorumla bu soru “Bütün statik zihinsel durumlar, ilgili özne tarafından far-

kında olunan durumlar mıdır” sorusuna dönüşecektir. Açıktır ki, bir zihinde değişik zamanlarda öznenin statik durumların tamamının farkında olması söz konusu değildir. David Rosenthal (1997: 731) bu konuda bilinçli olmayan statik zihinsel durumlar için çeşitli örnekler vermektedir. Onun verdiklerini biraz değiştirecek ve yenilerini ekleyecek olursak karşımıza şu örnekler çıkar: Bazı zamanlar bir şeyi arzularken bu arzunun farkında olmayabiliyoruz. Yine bazen üzgün, sinirli, keyifli gibi duygusal haller içinde olabiliyor ama ancak yakınımızdaki biri bizi uyardığında bu tür bir duygusal durumun içinde olduğumuzun farkına varabiliyoruz. Ya da herhangi bir konuda belli bir düşünceye sahip olduğumuzu ancak diyalog halinde olduğumuz arkadaşımız bize gösterdiğinde fark edebiliyoruz. Ayrıca öznenin farkındalığını içermeyen sübliminal algı ya da periferel görüş örnekleri de yaygınca bilinmektedir. Bunlara ek olarak, hepimiz az çok deneyimlemişizdir ki bazen bedenimizdeki küçük acı ve ağrıları kısa bir süreliğine fark etmeyebiliyoruz. Buna rağmen bu gibi anlarda algılama boyunca tek ve kesintisiz bir acı ya da ağrı çektiğimizi düşünüyoruz.

Tüm bu örnekler bize gösteriyor ki hem *yönelimsel*, hem de *niteliksel* statik zihinsel durumlar özne tarafından farkında olunmadan var olabilir ve işlev görebilirler. Dahası bu örnekler bize şunu da söylüyor: Herhangi bir statik zihinsel durum m , t_1 anında bilinçli olmayabilirken (ilgili özne S , m 'nin farkında olmayabilirken) t_2 anında bilinçli hale gelebiliyor (S , m 'nin farkına varabiliyor). Aksi halde böyle olmasaydı, yani özne S , m 'nin hiç bir zaman farkında olmasaydı, m 'nin varlığından herhangi bir şekilde haberdar olmak mümkün olmayacaktı. Buradan şu sonucu çıkarmamız gayet yerinde olacaktır: Bilinç ya da bilinçli olma, statik zihinsel durumların “içkin” (intrinsic) bir özelliği değildir. Bu tespitlerden sonra, fenomenal öznenin tözel bir ontolojik statüye sahip olduğunu gösterebilmek için bir argümanımızın oluştuğunu söylemek mümkün:¹

3.1. Tözel Varlık Argümanı

(1) Statik zihinsel bir durum için “bilinçli olma” özelliğinin mevcut en iyi teori öncesi anlamı “bir öznenin o statik zihinsel durumun farkında olmasıdır.” [Öncül]

¹ Burada verdiğimiz argüman, 2011 yılında yazdığımız doktora tezinde verdiğimiz argümanın geliştirilmiş bir uyarlamasıdır. Bakınız: Arıcı, 2011: Ch. 5.

(2) Bilinçli olmayan statik zihinsel durumlar vardır. [Öncül]

(3) t_1 anında bilinçli olmayan statik zihinsel durum m , başka bir t_2 anında bilinçli hale gelebilir (ilgili öznenin farkındalık alanına girebilir). [Öncül]

(4) Bilinçli olma, m 'nin *içkin* (intrinsic) bir özelliği değildir. [(2), (3)]

(5) “Bilinçli olma” özelliği, m ile özne S arasında meydana gelen *ilişkisel* (relational) bir özelliktir. [(1), (4)]

(6) ‘ m bilinçlidir’ demek “özne S , m 'nin farkındadır” demektir. [(5)'in yeniden ifadesi]

(7) Zihinsel bir alanda, iki farklı zihinsel öge için, ancak bu iki öge de tözel bir varlık ise aralarında tözel bir ontolojik bağ olabilir. [Öncül]

(8) m tözel bir varlıktır. [Öncül]

(9) Özne S ile m arasındaki farkındalık bağı tözel bir ontolojik bağıdır. [Öncül]

(10) Bu yüzden, özne S de, zihinsel/fenomenal bir varlık olarak, tözel bir varlık olmak zorundadır—içi boş bir ontolojiye sahip olamaz. [(6), (7), (8), (9)]

İlk üç öncülün ((1), (2), (3)) savunmasını yukarıdaki üç paragrafta yapmıştık. (4), (5) ve (6) bu ilk üç öncülden doğal olarak çıkmakta. Doğrusu (7), (8) ve (9) numaralı öncüller savunulmaya bile ihtiyaç duymayacak şekilde apaçık bir doğruluk arz etmektedir.

Şöyle ki, tözel olan ile tözel olmayan arasında tözel bir ilişkiyi mümkün görmek hiç makul değildir. Bunu mümkün görmek, örneğin benimle pegasus arasında tözel bir ontolojik bağ kurmaya benzeyecektir. Öte yandan, m 'nin tözel bir varlık olduğu da şüphe götürmez bir gerçektir. Böyle olmadığını iddia etmek zihnin realitesini inkâr etmek olur. Zaten burada muhatap olarak elemeci (eliminativist) materyalizmi değil, zihnin ve ögelerinin gerçekliğini en baştan kabul eden fizikalist/materyalist görüşü alıyoruz. Yine bir zihinsel alanda tözel bir varlığın tözel olmayan dilsel/formel/kavramsal bir öge ile tözel bir farkındalık ilişkisi kurması da mümkün değildir. Nitekim özne S ile statik zihinsel durum m arasındaki farkındalık ilişkisi de tözel bir ilişki olmak zorundadır. Bunun aksini düşünmek, statik durum m 'nin *bilinçli* olma özelliğini ontolojik düzlemde içi

boş bir özellik olarak algılamak olur. Bu da statik zihinsel durumların bilinçli olmak özelliğini realiteden koparmak anlamına gelecektir.

4. Tözel Varlık Argümanına Karşı Olası Pozisyonlar

Öncüllerinin doğruluğu anlaşıldığında görülecektir ki, yukarıdaki argümanın sonuç önermesi inkârı zor bir gerçeği ifade etmektedir: Herhangi bir zihinsel alanda bilinçli statik zihinsel durumları *tecrübe eden* fail, yani fenomenal özne, zorunlu olarak tözel bir varlık olmak zorundadır. Bu da materyalist/fizikalist yaklaşımın kâbusu anlamına gelmektedir. Şöyle ki, çağdaş materyalist/fizikalist teorisyenler fenomenal bilincin ontolojik olarak maddi/fiziksel bir varlık olduğunu ya da fizik disiplinince meşru sayılan terimlerle ontolojisinin açıklanabileceğini iddia ederken merkeze aldıkları zihinsel unsur, tecrübi niteliklerdir. Onlara göre fenomenal tecrübenin doğası konusunda problematik olan şey, tecrübi niteliklerin ta kendisinden başkası değildir. Fakat yukarıda ifade ettiğimiz üzere, fenomenal tecrübe üç temel özsel unsurdan oluşmakta: Tecrübe eden, tecrübe edilen ve bu ikisi arasındaki deneyimleme bağı, yani özne-fiil-nesne ilişkisi. Eğer tecrübe eden, yani fenomenal özne, tözel bir varlığa sahipse materyalist/fizikalist görüşün savunucuları şu halde sadece tecrübi nitelikleri değil, fenomenal özneyi ve bu ikisi arasındaki deneyimleme bağını da fiziğin meşru saydığı terimlerle açıklamak zorunda kalacaklardır. Bu durum, materyalizmin iş yükünü altından kalkılamayacak bir seviyeye çıkaracaktır. Ayrıca fenomenal öznenin ontolojisini fiziğin terimleriyle açıklamanın tecrübi niteliklerin doğasını açıklamaktan daha problematik olduğu da aşikârdır.

Böylesi zor bir durumdan kurtulmak isteyen materyalist/fizikalist görüş, yukarıdaki argümanı yadsıyarak, yani Hume'cu bir yaklaşımla fenomenal öznenin tözel bir varlığa sahip olmadığını iddia ederek, alternatif bir pozisyonu benimseyebilir. Fakat bu pozisyonu benimseyen bir fizikalist, makul bir duruşa sahip olmayacaktır. Çünkü yukarıdaki argümanı yadsımak demek ya geçerliliğine itiraz etmek demek, ya da öncüllerinin doğruluğunu inkâr etmek demektir. Argümanın geçerliliğinde kusur olmadığı açıktır. Öncüllerinin sıhhatini ise dayandığı noktalar itibariyle eleştirmek mümkün gözüküyor. Burada bahsi geçmesi gereken diğer bir nokta ise her bir fenomenal öznedeki içkin olduğunu düşündüğümüz “ben

hissidir.” Denilebilir ki Hume’un kendilik (self) konusundaki yaklaşımı fenomenal öznenin ontolojik varlığını yadsımaktadır. Hume, her ne vakit zihnimizin içinde ne olup bittiğini gözlemlemeye girişsek, orada sadece zihnin o an meşgul olduğu algı parçalarını bulabileceğimizi düşünmüştü (Hume burada algı nosyonu içine duyguları, bedensel duyuları ve geçmişte tecrübe edilmiş algıların anılarını da katmaktadır). Dahası bu algı demeti içinde “ben” ya da “kendilik” (self) diye adlandırdığımız ya da atıfta bulunduğumuz varlığa dair bir şey gözlemlememizin mümkün olmadığını iddia etmişti (1793: kitap 1, bölüm 4, alt bölüm 6).

Aynı noktaya, benzer bir vurguyu Russell’da da görmekteyiz (1910: 110). Belki gerçekten zihnimizin içini gözlemlemeye yöneldiğimizde, orada “ben” dediğimiz şeye dair elle tutulur bir şey yakalamak mümkün değildir. Fakat burada inkâr edilemeyecek husus şudur: Bu gözlemleme faaliyeti sırasında veya öncesi ve sonrasında, yani farkındalığımızın etkin olduğu pek çok durumda “ben” dediğimiz şeyin kendisini olmasa bile bir “ben hissini” mütemadiyen tecrübe etmekteyiz. Bu hissin ontolojik kaynağının göz ardı edilemezliği bir yana, fenomenal tecrübe anındaki etkin rolü—yani tecrübe ile kurulan ilişki açısından özne tarafından daha yoğun hissedilişi—ve fenomenal özne ile kurduğu kavramsal ve epistemolojik bağ da görmezden gelinemez.

Sonuç

Çağdaş materyalist/fizikalist görüş, en genelden özele doğru zihnin, bilincin ve fenomenal bilincin doğası konusunda temel bir savı ortaya koymaktadır. Evrende var olan her şey gibi, zihin, bilinç ve fenomenal bilinç de maddi/fiziksel bir varlıktır, ya da fizik disiplininin meşru saydığı terimlerle söz konusu varlıkların ontolojik yapıları açıklanabilir. Bu yolda materyalist/fizikalist görüş pek çok teori üretmesine rağmen hâlihazırda yaygın kabul gören, geniş çevrelerin benimsediği ve vazgeçmemizin zor olduğu felsefi sezgileri tatmin eden bir teorinin varlığı söz konusu değildir. Bu makalede materyalizm ya da modern bilimle kurduğu bağ açısından fizikalizmin yüz yüze kaldığı bu zorluğu kâbusa çevirecek bir iddiayı savunmaya çalıştım: Fenomenal bilincin tecrübi nitelikler (qualia) gibi özsel bir unsuru olan fenomenal özne (phenomenal subject), içi boş olmayan tözel (substantial) bir ontolojik yapıya sahiptir. Yani üstü varsayılanın

aksine içi boş, dilsel, kavramsal, ya da formel bir varlık değildir. İddiamın doğruluğunu ‘tözel varlık argümanı’ adını verdiğim bir argümanla göstermeye çalıştım. Bu argümanın materyalist/fizikalist görüşü bir çıkmaza soktuğunu iddia ettim. Bu çıkmaz karşısında materyalizmin veya fizikalizmin önünde iki seçenek var: Ya fenomenal öznenin tözel varlığını kabul edip onun ontolojisini de fiziğin meşru saydığı terimlerle açıklama teşebbüsünde bulunacak, ya da fenomenal öznenin tözel varlığını Hume’cu bir yaklaşımla inkâr edip materyalist/fizikalist tezi korumaya çalışacaktır. Her iki durumda da materyalist/fizikalist görüş başarısızlığa daha yakındır.

Birinci durumda materyalist/fizikalist projenin iş yükü içinden çıkılmaz bir hale gelmektedir. Zira fenomenal bilinci, sadece tecrübi nitelikleri merkeze alarak fizikalist bir dille açıklamaya çalışan ve bu uğraşıda zaten oldukça zorlanan ve henüz kayda değer bir başarı gösteremeyen materyalizm/fizikalizm, tözel bir varlığa sahip fenomenal öznenin de resme dâhil olmasıyla başarısızlığa daha yakın bir konuma gelecektir. İkinci durumda ise Hume’cu bir yaklaşımı benimseyerek fenomenal öznenin tözel varlığını inkâr etmek pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü bu konuda bu makalenin ortaya koyduğu argümanı yadsımak, hem öncüllerinin dayandığı noktalar itibariyle hem de geçerliliği açısından makul bir seçenek olarak karşımıza çıkmamaktadır. Ayrıca her bir fenomenal özne de içkin olan “ben hissi” ve bu ben hissini fenomenal özne ile kurduğu kavramsal ve epistemolojik bağ da fenomenal öznenin tözel varlığına göz ardı edilemeyecek bir delil oluşturmaktadır.

Kaynaklar

- ARICI, M. (2011). *Physicalism and the Phenomenal-Physical Gap: Can A Posteriori Necessary Physicalism Adequately Respond to the Problem of Phenomenal Subjecthood?* PhD Thesis. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hume, D. (1969). *A Treatise of Human Nature* (ed. E. C. Mossner). London: Penguin Books.
- Nagel, T. (1974). What Is It Like to Be a Bat? *Philosophical Review*, 83, 435-50.
- Levine, J. (1983). Materialism and Qualia: The Explanatory Gap. *Pacific Philosophical Quarterly*, 64, 354-61.
- Levine, J. (1999). Conceivability, Identity and the Explanatory Gap. *Towards a*

- Science of Consciousness: The Third Tuscon Discussions and Debates* (eds. S. Hameroff & A. Kaszniak & D. Chalmers). Cambridge, MA: The MIT Press.
- Levine, J. (2007). Phenomenal Concepts and the Materialist Constraint. *Phenomenal Concepts and Phenomenal Knowledge: Essays on Consciousness and Physicalism* (eds. T. Alter & S. Walter). New York: Oxford University Press.
- Rosenthal, D. M. (1997). A Theory of Consciousness. *The Nature of Consciousness* (eds. N. Block & O. Flanagan & G. Güzeldere), 597-616. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Russell, B. (1910). Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 11, 108-28.

Öz: Pek çok açıdan felsefi bir muamma olan fenomenal bilinç, çağdaş zihin felsefesinin en merkezi sorunlarından birisidir. Analitik felsefe geleneğinde fenomenal bilincin doğasını kavrama çabasına, daha çok materyalist/fizikalist yaklaşım egemen olagelmıştır. Bu makalenin birincil iddiası, niteliksellik karakterinin yanında fenomenal bilinci fenomenal bilinç yapan diğer asli unsurun “fenomenal özne” olduğu savıdır. Makale buradan yola çıkarak fenomenal öznenin metafizik kökeni ve buna karşı materyalizmin alabileceği olası pozisyonlarla ilgili şu iki savı ortaya koyma ve gerekçelendirme amacını taşımaktadır: (1) Fenomenal özne içi boş olmayan tözel bir ontolojik statüye sahiptir ve (2) bu tözel ontolojik yapı materyalizmi kaçınılmaz bir açmazla yüz yüze bırakmaktadır. Fenomenal öznenin tözel yapısı, ya zihnin diğer öğelerinde teşebbüs edildiği gibi materyalist/fizikalist bir dille açıklanmalı, ya da söz konusu içi boş olmayan tözel ontolojik yapı inkâr edilmelidir. Her iki durumda da materyalist görüş başarısız olmaya daha yakındır.

Anahtar Kelimeler: Fenomenal özne, kendilik bilinci, fenomenal bilinç, materyalizm, fizikalizm.

